

GENERALITZACIÓ I PARTICULARITZACIÓ EN RIBAGORÇA: ALGUNS TRETS EN RELACIÓ AMB EL BENASQUÈS I L'OCCITÀ

0. INTRODUCCIÓ

Les afinitats entre català i occità han estat un tema reiteradament esmentat en els estudis sobre llengua catalana al llarg del segle xx. Més recentment, aquesta circumstància ha estat objecte de comentari en Colón (1978) i Veny (1980), que mostren la necessitat de tindre en compte l'occità en observar el català, tant pel que fa a gramàtica històrica com a geolingüística. Allières (1989) suggeria les possibilitats que aporta una simple comparació entre les morfologies verbals catalana i occitana, sense anar més enllà de consideracions d'abast geogràfic ampli. En una línia similar, Martínez Arrieta & Sumien (2006) apunten més explícitament que la consideració del contrast entre àrees innovadores centrals i àrees conservadores perifèriques adquireix una significació nova si es prenen occità i català conjuntament. Ací volem assumir la proposta, tot aplicant-hi una perspectiva menys àmplia en termes geogràfics, i observar alguns fenòmens que indiquen una continuïtat geolingüística no necessàriament atribuïble a influències en una o altra direcció sinó a un punt de partida comú a totes dues llengües o a dinàmiques compartides. Per a l'àrea que ens ocupa, afinitats de caire «local» ja havien estat assenyalades, especialment en el camp del lèxic, per Rohlfs (1977) en la seua observació de l'àmbit pirinenc, i Saura (2003) les té presents en el seu estudi sobre el benasquès. Així mateix, Winkelmann & Egert (1986) fan una comparació entre el lèxic tradicional benasquès i aranès, i Gargallo (1989) fa el seguiment de l'extensió geogràfica de l'adverbi occità-català-aragonès «alavetz»-«alavegada»-«alavez».

El conjunt format per benasquès i ribagorçà-pallarès, en contacte amb l'àrea occitana de transició entre gascó i llenguadocià, ens pot aportar alguns exemples del que diem: la participació, òbviament, en la dinàmica centrípeta que conforma els trets definidors del propi domini (és així que el benasquès no troba una filiació clara, al costat del gistaví, que se situa clarament en l'òrbita de l'aragonès, i al costat de ribagorçà i pallarès, que

entren en el contínuum català); la connexió amb les varietats de la banda septentrional del Pirineu, que sembla haver estat prou viva en moments pretèrits i que podem refer gràcies al manteniment de trets que no s'expliquen necessàriament a partir de manlleu; l'aportació d'innovacions particulars que, tot i ser d'abast local, poden ser també compartides amb varietats septentrionals.

1. ELS RESULTATS DE [ɛ] I DE [aj]: CONTINUÏTAT I DISCONTINUÏTAT, EN CATALÀ, DE LES SOLUCIONS DE TIPUS OCCITÀ

Un primer cas que volem exposar exemplificaria, possiblement, el caràcter conservador del català nord-occidental. Aquest fa referència al vocalisme tònic, concretament als resultats del so [ɛ] i del diftong [aj] protoromànics, que han donat [ɛ] en l'àrea occitana que prenem en consideració. És un tret típicament occità pel que fa als resultats de [ɛ], i propi del gascó (amb extensió dins del triangle de transició Garona-Arièja) pel que fa als resultats de l'antic diftong [aj]. Ho exemplifiquem amb els resultats d'aquests quatre ètims sobre l'esquema de més avall:

PETRA
PRIMARIU
LACTE
MARTELLU

A la vista de l'esquema, es fa clar que hi ha una certa continuïtat, amb un resultat [ɛ] diferent del català general en aquest tipus de contextos. La diftongació [je] que mostra el benasquès en context palatal és igualment atribuïble a una antiga [ɛ]. L'alt ribagorçà, però, redueix a [e] l'antic [aj] tot i que conserva l'antiga [ɛ] en bon nombre de casos, i tant aquest com l'alt pallarès no mantenen [ɛ] en contacte amb palatal (*martell*).

Gascó		Llenguadocià	
peïra prumer leit marteth		peïra primièr lait martèl	
Benasquès	Alt ribagorçà	Alt pallarès	
pedra primero llet martiello	pedra primer llet martell	pedra primer llet martell	
Baix ribagorçà		Baix pallarès i català general	
pedra primer llet martell		pedra primer llet martell	

La continuïtat, cap al vessant sud, de les solucions de tipus occità no deixa de ser evident, a l'ensens que algunes discontinuïtats en favor de resultats que segueixen el model català general.

La distribució de [ɛ] en català ha estat comunament basada en factors fonètics del context consonàntic adjacent, que hauria tingut efectes similars per a [ɛ] (*mele* > *mel*, *pede* > *peu*, *die veneres* > *divendres*) i per a [e] (*stella* > *estel*, *vedere* > *vèure*, *cenere* > *cendra*). Aquest és el punt de partida que Coromines (1976) assumeix per al pallarès oriental, on el nombre de contextos consonàntics que ha de descriure, per al manteniment de [ɛ] etimològic, és tan gran que hom es pregunta si no seria més econòmic descriure els contextos on aquell manteniment no es dona. Per contra, en el cas del baix ribagorçà Sistac (1993) assumeix que el resultat [ɛ] a partir de [ɛ] etimològic és el cas normal, i el mateix per al benasquès tenint en compte que [ɛ] diftonga en alguns contextos, tal com descriu Saura (2003). No cal dir que la distribució etimològica de [ɛ], [aj] i [e] ha estat el punt de partida per a explicar la distribució de [ɛ], [je] i [e] en occità, i cal pensar que Coromines (1990) ho assumeix implícitament per a l'aranès. Amb això volem dir que hi ha una diferència de model entre uns i altres casos. En concret, en alguna àrea entre el Pallars i l'Alt Urgell hi ha un canvi d'un criteri etimològic cap a un criteri basat en el context consonàntic, i aqueixa àrea sembla trobar-se allà on Coromines (1976), en el seu estudi sobre Cardós i Vall Ferrera, detecta més vacil·lacions entre un timbre [ɛ] i un timbre [e] per a casos que no responen als contextos de [ɛ] identificats comunament

en els estudis diacrònics generals del català. Si, a grans trets, per al vocalisme tònic, [ɛ] va resultar en [e] i [e] en [ɛ] (via [ə]) en català central, i simplement [ɛ] i [e] van confluïr en [e] en català occidental, i si en ambdós dialectes la distribució de [ɛ] s'explica en base als contextos consonàntics, llavors els casos en què el català nord-occidental mostra una distribució similar a l'occitana, que parteix d'una ordenació essencialment etimològica de [ɛ] a partir de [ɛ] i de [aj], plantegen la possibilitat de dinàmiques diferenciades quant a la història del que tenim avui en català.

2. L'INTRODUCTOR *se* DE LES INTERROGATIVES INDIRECTES.

UN TRET SINTÀCTIC COMPARTIT EN DIALECTES DEL PIRINEU CENTRAL

La continuïtat entre els dialectes occitans i els catalans, en l'àrea presa en consideració, es manifesta encara en alguns trets sintàctics dels quals el primer correspon geogràficament a ribagorçà i pallarès, per la banda meridional, i a l'àrea que va del coseranès a l'ariegès (incloent-hi l'aranès) per la banda septentrional.

Es tracta de la presència de *se* com a introductor d'oracions interrogatives indirectes¹ precedint un pronom o adverbi interrogatiu, en un esquema: *se +qu-* [tònic] (*se què/qui/com/quan...*):²

- (1) a. No sabem *se* quan vindrà
 b. Demana'ls *se* què volen
 c. Pregunten *se* com ho fas

Quan la interrogativa indirecta és total, *se* és l'únic element interrogatiu que apareix a l'oració:

- (2) Pregunta *se* vindràs

La forma *se* de l'introductor, tant a (1) com a (2), no sembla ser altra que la de l'element interrogatiu (proposarem que és un marcador de modalitat, i no pas un antic pronom, ni un *se* condicional com s'ha pogut afirmar algun cop). En aquest sentit s'escau apuntar que, en la mesura que la forma *se* és vista com

1. El contingut d'aquest apartat és part d'un treball en curs de redacció (Rigau & Suïls, en preparació).

2. Hi ha una altra construcció amb complementador doblement ple en ribagorçà, però de context molt més restringit: es tracta de la forma «a on que» en frases com: *vés a on que vulgues*. L'estructura és prou diferent de la de les construccions amb *se*, atès que ací l'adverbi *a on* és un relatiu i va seguit de la conjunció *que*, mentre que en les construccions amb *se* aquest introductor precedeix un pronom o adverbi interrogatiu.

a arcaica o rústica i molts parlants tendeixen a substituir-la per una altra de menys marcada, tampoc no resulta gens estrany escoltar frases amb *si qu-* en lloc de *se qu-*:

- (3) a. No sabem se vindrà
 a'. No sabem si vindrà
 b. No sabem se quan vindrà
 b'. No sabem si quan vindrà

El primer a donar notícia del fet, que coneguem, és Sarrieu (1908), escriptor i dialectòleg luixonès del primer terç de segle xx: en la introducció a l'obra de teatre *Pirena* afirma (la cursiva és nostra): «çò que m'a tengut més ath còr (...) qu'ei estat de hèr veir *se quin* era nòsta lenga d'òc possède...» [trad.: el que m'ha motivat més ha estat mostrar *se com* la nostra llengua d'oc posseïx...]. Amb la seua voluntat didàctica, l'autor fa una anàlisi en notes dels trets del seu propi text, incloent la introducció mateixa. En la nota 1, que remet al que nosaltres hem marcat en cursiva, diu: «Se quin»: «se» explétif». És a dir que no afirma pas de quin tipus d'element es tracta, però amb el terme «expletiu» dóna a entendre que hi és de més a més. Més endavant, en el text de l'obra, aquest «expletiu» apareix amb una certa freqüència, com ara en aquests versos:

- (4) Que vòs saber, Bebrix, *se* quin tot s'ei passat:
 Non t'ac voi cap 'magar.

[trad.: vols saber, Bebrix, *se* com tot ha passat: / no t'ho vull pas amagar]

En el seu diccionari, Alibèrt (1966) fa un apunt sobre el *se* occità, que entra independentment del *se* conjunció condicional. Però el d'Alibèrt no és un diccionari etimològic, i en conseqüència no es fa una especial atenció al possible origen d'aquest *se*:

se, adv. Dans le pays de Foix, *se* est employé devant les phrases interrogatives surtout indirectes. *Compren se perché?* Comprend-il pourquoi? *Veïrem se quin es*, nous verrons qui il est. *Étym. L. si* conjonction.

Coromines (1976 i 1990) en fa una anàlisi més detallada, sense decidir, però, de manera definitiva quina és la naturalesa d'aquesta partícula. A Coromines (1976: 66-67) ens diu: «Molt característic de tot l'alt Pallars és l'ús d'una partícula *se* que precedeix els pronoms, adjectius i adverbis interrogatius, en les interrogatives indirectes. Substitueix també la combinació de relatiu i antecedent, *el que*, i expressions anàlogues», i dóna diversos exemples:

- (5) a. Ja sé se què vol dir
 b. Se que més han de menester
 c. Vet aquí se com ho fan
 d. No record se quin nom té...

Dels exemples aportats, en qualsevol cas (5b) pot ser que fos interpretat inadecuadament o contingués una errada tipogràfica, atès que tots els casos que coneixem, tret d'aquest, contenen un *se* àton amb un *qu-* tònic, de manera que probablement hauria de ser *se què més han de menester*; d'altra banda, l'exemple, tal com se'ns presenta, impossibilita la interpretació completa del context sintàctic, atès que hi falta el verb que selecciona la subordinada interrogativa. Val a dir també que la interpretació que deriva de dir que «substitueix també la combinació de relatiu i antecedent, *el que*» pot portar a equívoc (com de fet hi ha portat en la pràctica ortogràfica de l'aranès), atès que només en alguns contextos poden ser equivalents la combinació *el que* i una interrogativa indirecta:

- (6) a. Vols saber el que m'han dit?
 b. Vols saber se què m'han dit?
 (7) a. Fes el que vulgues
 b. *Fes se què vulgues

La interpretació d'aquest *se* en Coromines, en qualsevol cas, mostra una certa vacil·lació entre la funció d'element introductor d'una pròtasi condicional i la d'element interrogatiu. A Coromines (1990: 202), algun exemple aranès és inclòs dins de l'apartat dedicat al condicional, en concret la frase que reproduïm tot seguit (la cursiva és en l'original; mantenim també l'ortografia original):

- (8) se ac sabie poirie comprene *se* goaire me tòque ben ta laguens tot lo que ei dera mia terra [trad.: si ho sabés podria comprendre *se* quant em toca ben endins tot el que és de la meua terra]

Atribuïda a un informant aranès de Betlan, la frase és aportada com a exemple d'ús de condicional «en les proposicions subordinades d'interrogació indirecta». L'ambigüïtat es posa de manifest tot seguit quan s'afirma: «però no hem de confondre amb el *se* condicional, la partícula original de l'aranès i del català del Pall. i Ribag., que seguida d'un pron. o partícula pronominal, introdueix una proposició subordinada de caràcter negatiu o interrogatiu (directe o indirecte)».³ En realitat, l'exemple de Betlan conté un *se* condicional, el primer

3. No s'entén gaire ací aquesta multiplicitat de contextos: en realitat, ni per la descripció que es fa explícita en Coromines (1976: 66) ni pels exemples que aporta es pot dir que ens les hem amb subordinades de caràcter negatiu o amb interrogatives directes; tot el que en sabem indica que es tracta senzillament d'interrogatives indirectes.

(*se ho sabés*), i un altre *se*, el segon (*se quant*), que és l'objecte del comentari que citem i que, justament, coincideix amb la «partícula original» que comenta l'autor i que Sarrieu anomena «expletiu». Tot seguit Coromines ens dóna diversos exemples procedents del ribagorçà de la vall de Boí:

- (9) a. sap *se* qui é?
 b. un que no sàpi(e) *sa* on é
 c. jo ja sé *sa* on é

La forma *sa* aportada per (9b i c) suportaria una interpretació segons la qual *se* resultaria d'una dissimilació de *ço* en contextos com ara *ço on*. Així, pel que fa al pallarès, Coromines (1976: 66-67) escriu: «Crec que es tracta de l'antic pronom neutre *ço* (*ja sé ço que vol dir, vet aquí ço com ho fan, no sé ço quin nom té*, i d'ací, per extensió: *no sé ço quants n'hi ha*). De fet, *ço* s'empra, afeblit en *ce*, en molts parlars gascons, en l'incís *ce dits* (sic) 'diu' i anàlegs (...). El punt de partida del canvi fonètic, de *ço* en *ce* estarà en *ço com* o *ço on*, d'on, amb dissimilació, *ce com*, *ce on*. Una alteració vocàlica de *ço* es registra en altres casos en parlars veïns; especialment *ço·m par*, d'ús tan copiós en català i occità antics per dir 'em sembla': molts parlars gascons n'han fet *sempà*; d'altres, com l'aranès, *sampà*.»

En qualsevol cas, l'argumentació no queda confirmada per cap exemple documentat del tipus *ço com* amb *qu-* tònic. D'altra banda, la forma *sa* atribuïda al ribagorçà es pot explicar, no pas per dissimilació de *ço on*, sinó més aviat pel fet que la forma adverbial no és *on* sinó *a on* en aquest dialecte, i llavors, atès que *se* és àton com en *se qui*, es dóna elisió: *se a on* > *s'a on*.

Que aquest *se* precedeixi sempre *qu-* tònic (és a dir pronominal) és important en el sentit que difícilment podríem haver tingut dos pronoms seguits (un de demostratiu i l'altre d'interrogatiu) com a origen de la construcció actual. Entenem, a més, que cal tindre ben present la intuïció dels parlants, que interpreten aquest *se* com a interrogatiu, és a dir no pas com a pronom, sinó com a conjunció interrogativa quan l'adapten en la forma *si* en ribagorçà, tal com hem apuntat més amunt. La nostra proposta és que aquests parlars expressen la modalitat interrogativa indirecta a través de la partícula *se/si*, mentre que l'element interrogatiu (pronom o adverbi) representa l'element oracional sobre el qual es construeix la pregunta i que ha de ser aclarit per l'interlocutor. Així, en una oració com *Pregunten qui vindrà*, *qui* encapçala la subordinada tot marcant que es tracta d'una interrogativa centrada en el subjecte subordinat. En canvi, a l'oració *Pregunten se qui vindrà*, la conjunció *se* és un operador de modalitat interrogativa característic de les oracions subordinades (veg. Rigau 1984); el pronom *qui*, en canvi, representa només l'element oracional sobre el qual necessitem informació. En pallarès i ribagorçà, hi ha, doncs, una especialització de *se*, el qual es comporta com a marca de modalitat interrogativa per

a subordinades (a part del fet que pugui trobar-se també en condicionals), tant si es tracta d'interrogatives totals com parcials.⁴ El fet que aquesta funció de *se/si* només sigui reclamada per a les interrogatives indirectes totals en els altres parlars, li ha fet merèixer el nom de «*se* expletiu».

Un altre punt rellevant té a veure amb la productivitat d'aquest *se* en termes semanticopragmàtics, atès que permet fer una distinció entre interrogatives indirectes en què el locutor sap la resposta (i llavors ho pot fer notar explícitament tot suprimint el *se*) i altres en què la desconeix i la demana a algú altre. És la diferència, respectivament, entre la primera i la segona de les oracions que segueixen:

- (10) a. Ja sabeu qui vindrà?
b. Ja sabeu *se* qui vindrà?

Aquestes oracions poden ser parafrasejades per d'altres com les de (11). Sembla, doncs, que es pot explicar la presència de *se* en les interrogatives parcials a partir del matís dubitatiu que la conjunció introdueix en la subordinada:

- (11) a. Ja sabeu qui vindrà? = Ja sabeu que vindrà ella?
b. Ja sabeu *se* qui vindrà? = Ja sabeu *se* vindrà ella?

Una explicació en aquests termes evita, a més a més, el problema que planteja una interpretació pronominal sobre l'origen (la que proposa Coromines) en haver de defensar que en algun moment es va produir una extensió cap a contextos adverbials a partir de relatius referits a objectes inanimats: *çò que > ce que > ce què > ce qui/ce quan/ce com/ce per què...*

Per contra, el que proposem obliga a defensar que en algun moment apareix un complementador doblement ple, la qual cosa no és del tot infreqüent en el món romànic. Pensem en les interrogatives de confirmació on també trobem dos elements que han d'anar al complementador: *Oi que vindràs?* (barceloní), *No que vindràs?* (tarragoní), *Veritat que vindràs?* (valencià, tortosí), *Eh que vindràs?* (lleidatà, gironí), etc. En tot cas, fets semblants al que ens ocupa els trobaríem en alguns parlars del nord d'Itàlia i en gascó, on la concurrència d'un *que* enunciatiu (en certa manera, també un expletiu) amb un *que* conjunció és ben possible:

- (12) Que ditz que que vierà [trad.: diu que vindrà; el segon *que* no té traducció en català atès que tan sols és una marca de modalitat enunciativa]

4. Aquestes construccions es poden relacionar amb les construccions gascones *que que*, descrites més avall, on el segon és un enunciatiu, és a dir també un operador de modalitat, la qual cosa li permet de combinar-se amb un altre *que*, en aquest cas una conjunció.

3. LA NO CONCORDANÇA D'ALGUNS VERBS INTRANSITIVS I DEL VERB *CALDRE*,
UN TRET SINTÀCTIC OCCITANOCATALÀ AMB SOLUCIONS CATALANES DIVERGENTS

Un altre tret de caràcter sintàctic que volem recordar fa referència a la manca de concordança de determinats verbs amb l'element que hauria de ser el seu subjecte. Aquesta manca de concordança ha estat estudiada especialment en català occidental (Solà, 1987) i es dóna sobretot en les oracions amb verb inacusatiu i en les passives pronominals quan el subjecte és un sintagma nominal indeterminat o escaït en posició postverbal:

- (13) a. Hi passa molts turistes
b. Ara ja no es cria conills

Aquest tret de la manca de concordança té continuïtat, per una banda, en aragonès (passant pel benasquès) i per una altra en occità general, tot i que en aquest darrer cal assenyalar que es limita als verbs que prenen auxiliar *èster/èsser*, els anomenats inacusatius (veg. Alonso & Suïls 1998, sobre l'extensió geogràfica en català i per a altres detalls addicionals sobre la descripció sintàctica).

Quant al verb *caldre*, en ribagorçà és un verb transitiu, com ho mostra el fet que aparegui davant d'un sintagma nominal humà la preposició acusativa:

- (14) Mi cal a ta germana

En l'alt ribagorçà i en benasquès no es dóna mai concordança amb el sintagma nominal, ja que el verb és obligatòriament impersonal, però, lluny de ser un tret particular (una percepció que podríem considerar comptant només l'àmbit català), es dóna en l'àmbit occità general:

- (15) a. Mos cau aguestas cagiras / Òc que mo las cau, aguestas cagiras
(occità)
b. Mos cal istes silles / Sí que mo les cal, istes silles (benasquès)
c. Mos cal aguestas cadires / Sí que mo les cal, aguestas cadires
(cat. ribagorçà)

Una descripció d'aquest tipus de construccions en occità, en ribagorçà i en benasquès, integrada en una anàlisi àmplia dels predicats impersonals en el primer cas, i de les construccions deòntiques en particular en el segon, es pot obtenir a Rigau (1999a i b).

4. LA DISTRIBUCIÓ DELS AUXILIARS *Haver* I *Ser*. LA REINTERPRETACIÓ
RIBAGORÇANA A PARTIR DE L'ESBORRAMENT DEL MODEL MEDIEVAL

Ja que hem parlat de l'esborrament de la distinció d'auxiliars, s'escau encara de fer-hi algunes precisions pel que fa concretament als resultats que n'han quedat en l'àrea que comprèn el benasquès i el ribagorçà, on en poca extensió geogràfica en trobem diversos de relacionats.

L'ús dels auxiliars en alt ribagorçà, tal com mostren els exemples, pren el verb *ser* per a les formes de plusquamperfet i el verb *haver* per a la resta de temps perfectius:

- (16)
- a. Ho era dut (degut) de sentir / ho ha dut de sentir
  - b. Era arribat a tinre hasta vint obrers / haig arribat a tinre hasta vint obrers
  - c. Aleshores, jo que telefono al qui els hi era venut / al qui els hi haig venut
  - d. Ja eren fet lo servei / ja han fet lo servei

En aquest apartat mostrarem també que en alt ribagorçà l'imperfet del verb *haver* conflueix amb el del verb *ser*, la qual cosa es fa notar en construccions que no són de plusquamperfet, com ara, tal com ja s'apunta a Rigau (1998), perífrasis existencials i d'obligació amb verb en imperfet:

- (17)
- a. Hi era molts cotxes
  - b. Era de parlar molta estona

La distribució geogràfica pot ajudar a explicar aquestes formes en el que a primera vista hauria estat un procés de substitució, en alt ribagorçà, d'un criteri sintàctic per un altre de morfològic en l'alternança d'auxiliars.

Àrea d'imperfet tipus <i>avèva</i>		Àrea d'imperfet tipus <i>aviá</i>	
Gascó <i>èra</i> arribada <i>avèva</i> parlat <i>èra</i> eth primèr <i>sabèva</i>		Llenguadocià <i>èra</i> arribada <i>aviá</i> parlat <i>èra</i> lo primèr <i>sabiá</i>	
Benasquès(occ./or.) <i>èba</i> arribau <i>èba</i> parlau <i>yera</i> / <i>yeba</i> el primero <i>sabeba</i>	Alt ribagorçà <i>era</i> arribat <i>era</i> parlat <i>era</i> el primer <i>sabeva</i>	Pallars <i>havia</i> arribat <i>havia</i> parlat <i>era</i> el primer <i>sabiua</i>	
Baix Ribagorçà			
Occidental		Oriental	
<i>haveva</i> arribat		<i>eva</i> arribat	
<i>haveva</i> parlat		<i>eva</i> parlat	
<i>eva</i> el primer		<i>eva</i> el primer ⁵	
<i>sabeva</i>		<i>sabeva</i>	

A propòsit de les formes que apareixen en el quadre es podria fer algunes remarques prèvies: d'entrada, el contrast entre formes gascones i formes llenguadocianes de l'imperfet, que són amb distinció *-ava/-eva/-iva* en el primer (incloent-hi la forma *avèva* per al verb *aver*) i amb *-ava/-iá* (en què el verb *aver* presentaria *aviá*) en el segon com en el model català general; en segon lloc, el contrast que es dona en l'imperfet del verb *ser* benasquès (forma *yera* en gran part del benasquès i forma *yeba* en les poblacions més orientals d'acord amb el que s'indica a Saura 2003) i el contrast en les formes d'imperfet en baix ribagorçà, on la forma *aveva*, tal com s'assenyala a Sistac (1993), correspon a la zona més occidental i el verb *ser* presenta la forma comuna *eva* —hi marquem que la *e* és oberta mitjançant accent.

Més enllà del punt de partida comú que constitueix el model medieval de distribució d'auxiliars i que apuntarem tot seguit, el quadre sembla mostrar una correspondència entre la distinció occidental-oriental (esquerra-dreta) occitana i un esquema similar, tot i que evidentment més complex, en les formes

5. Notem ací [ɛ], que tant pot remetre a una analogia en relació amb *fer* (*fèva-éva*), com a la continuïtat en relació amb un anterior *èra* coherent amb la història fonològica de les varietats del baix ribagorçà. En favor de la segona possibilitat tenim la coexistència d'*haveva* amb *èva* en algunes zones. Òbviament, les possibilitats no es redueixen a allò que apareix al quadre; una aproximació detallada es pot trobar a Sistac (1993) sobre l'alta Llitera i a Giralt (1999) sobre el conjunt d'aquella comarca. D'altra banda, apliquem la notació fonètica a efectes de simplificació. Altrament, seguint el criteri implícit a Giralt (1999), entenem que caldria notar *hèva* per a l'auxiliar i *éva* per al copulatiu.

catalanes i benasqueses. Explicar aquesta distribució tot reduint-la a un punt comú serà la finalitat última d'aquest apartat.

En el català medieval hi havia una distribució d'auxiliars similar a la de l'occità, i la trobem encara en el català septentrional, amb alguna extensió a verbs transitius, si més no en primera persona, si hem de jutjar pels exemples aportats per Veny (1982: 51): *som vingut, s'és tallat un dit, sum vist el peïrer*. Veny mateix (1982: 94) apunta que la conservació d'aquest tret en mallorquí i menorquí (*som anat, ets vengut*) es considera «rústica».

Un dels pocs precedents sobre aquest tema, per no dir l'únic, és la contribució d'Alturo (1995). Alturo troba, en el català del Pont de Suert, una certa variació en l'ús dels auxiliars *haver* i *ser* en el plusquamperfet, i mira de trobar una explicació a partir de l'ordenació dels casos d'aparició d'un o altre, que suggereix una distribució en part lexicosemàntica.

De fet, però, una observació de l'alt ribagorçà fora del context semiurbà del Pont de Suert ens fa adonar, sense entrar en anàlisis estadístiques, que l'ús tendeix a ser amb auxiliar *ser* en qualsevol context, independentment de presentar caràcter cíclic o anterioritat, tal com ho mostren els exemples donats a (16) i que reproduïm ací:

- (18) a. Ho era dut (degut) de sentir
 b. Era arribat a tinre hasta vint obrers
 c. Aleshores, jo que telefono al qui els hi era venut
 d. Ja eren fet lo servei

És possible explicar-ho comptant amb un altre dialecte proper, el benasquès, i les varietats del baix ribagorçà. En aquella varietat molt propera al ribagorçà (de fet, tècnicament, el podem considerar un ribagorçà de transició cap a l'aragonès), l'esborrament de la distinció d'auxiliars també s'ha produït a favor del verb *haver*. El resultat és aquest pel que fa al plusquamperfet:

- (19) Ell eba arribau de maitino

Ací el verb *haver* (*abé* en els exemples, d'acord amb l'ortografia que hi aplica Saura, 2003) té una forma que cal explicar històricament per un escurçament *habeba* > *eba*.⁶ Aquesta forma *eba* s'explica pel manteniment de la distinció en les terminacions d'imperfet *-aba/-eba/-iba*, que ha afectat també l'im-

6. S'escau assenyalar que aquest escurçament s'ha donat també en l'imperfet de subjuntiu, que en benasquès, en alt ribagorçà i en baix ribagorçà presenta, respectivament: *esa/ese eses ese esan/esam/esen esets esen* (a partir de Saura 2003: 239), *bes/hessa besses bes béssom béssou bessen*, [*'ese 'eses 'es(e) 'esem 'eseθ 'esen*] (a partir de Sistac 1993: 205). Per al ribagorçà, probablement hauríem de grafiar amb *b-* les formes d'imperfet del verb *haver*, com ara seria *hera vingut*, però les mantenim sense *b-* atès que el que plantegem ací és tot just una hipòtesi.

perfet del verb *ser* en la part oriental del territori benasquès; d'ací ve el contrast entre el centre de la vall i la part oriental, respectivament:

- (20) a. Yera el primèro d'arribà
b. Yeba el primèro d'arribà

Les formes originàries serien en *-r-* com *yera*, però en la zona oriental apareix la forma en *-b-* que Saura (2003) explica com un cas d'analogia amb les terminacions pròpies de l'imperfet (*sabeba*, *voleba*, etc) que es donen també en *habé* en la forma *eba*:

- (21) Ell yeba el primèro que eba arribau

És imaginable una analogia en sentit invers, que hauria donat una frase (fictícia) com aquesta:

- (22) Ell yera el primèro que era arribau

És clar que un resultat com aquest trenca la coherència de les terminacions pròpies d'imperfet. Volem remarcar ací, com a circumstància rellevant, que les formes del verb *ser* presenten diftongació en benasquès: ERAT > *yera*. En canvi, allà on les formes d'imperfet de *ser* no han diftongat, s'arriba a una identitat completa entre els verbs *ser* i *haver* en imperfet a través de l'analogia del segon sobre el primer. És el que trobem en baix ribagorçà:

- (23) Ell era el primer que eva arribat > ell eva el primer que eva arribat

És probablement aquesta identitat de formes en el resultat final el que hauria propiciat una analogia a la inversa, del verb *ser* sobre el verb *haver*:

- (24) Ell era el primer que eva arribat > ell era el primer que era arribat

Hom no pot deixar d'entreveure ací una relació entre els fets exposats, que durien a una analogia purament morfològica, i l'existència de construccions de tipus *ser-hi* en lloc d'*haver-hi* en alt ribagorçà:

- (25) Hi va ser molt gent, a la festa
(26) N'hi ha d'estar molts més que no els veus

Si aquesta relació existeix realment, ha de ser objecte d'una anàlisi més acurada.

5. CONCLUSIÓ

Hem exposat alguns aspectes de la variació geogràfica per al vocalisme tònic, especialment pel que fa a la distribució de [ɛ] i de [e], i hem vist com una part d'aquesta es pot explicar a partir de la continuïtat o discontinuïtat de la distribució típicament occitana, al costat d'un punt de vista que tendiria a explicar-la a partir del model estrictament català, en què [ɛ] i [e] etimològiques haurien confluït en [e] en català occidental tret de determinats contextos consonàntics que haurien propiciat el manteniment de [ɛ] o la seua aparició a partir de [e] etimològica. Hem vist dos fenòmens de continuïtat sintàctica entre català i occità. Pel que fa a l'estructura *se qu-*, hem constatat que presenta una clara continuïtat entre ribagorçà-pallaresès i cosevanès-ariegès inclòs l'aranès, i hem aportat alguns arguments per aclarir-ne la funció i l'origen. Quant a la manca de concordança entre el verb i el sintagma nominal i al comportament particular del verb *caldre*, hem mostrat també que hi ha continuïtat a nord i sud del Pirineu i que, d'altra banda, en nord-occidental i més específicament en ribagorçà s'apunten resultats particulars i innovadors. Finalment, pel que fa a la distribució de les formes d'imperfet d'*haver*, hem vist que la distribució geogràfica, tot i ser complexa avui, mostra una possible continuïtat, en domini català, de la diferenciació entre gascó i llenguadocià. Així mateix, per a aquest darrer cas hem pogut veure algunes conseqüències d'ordre sintàctic que podem prendre com a particulars del ribagorçà a falta d'una anàlisi geolingüística detallada.

Aquest article vol contribuir tant a confirmar com a revisar una hipòtesi avui força validada: els Pirineus, com a barrera física coincident amb una frontera política real, són una realitat contemporània, de molt poca antiguitat.

El Pirineu axial no solament no ha estat una frontera tradicional, sinó que més aviat ha representat el paper d'un autèntic «nus gordià» del sud de l'Europa occidental, a redós del qual han nascut tres llengües romàniques germanes: l'aragonès, l'occità i el català.

Com a proposta, apuntem la conveniència d'una òptica pluridisciplinària fins i tot dins la lingüística mateixa, ja que hem de tindre en consideració les diverses aportacions de totes les branques, amb la finalitat d'arribar a una visió geolingüística, una visió dialectològica, una visió sociolingüística i una visió ecolingüística.

Des de la nostra òptica necessàriament parcial, apuntem l'existència d'un contínuum lingüísticodialectal llatí pirinenc central que abraça el català occidental (ribagorçà i pallaresès), l'occità aquitanopirinenc (gascó) i tot l'aragonès actual. Els diversos fenòmens observats, que són els que ens permeten afirmar l'existència d'aquest contínuum, es justifiquen per dinàmiques en el llatí mateix i pels moviments demogràfics, culturals i comercials. En aquest sentit, el paper del substrat segurament és molt menor al que fins ara ha estat considerat. Les afinitats lèxiques es reforcen amb aqueixos contactes demogràfics, cul-

turals i comercials: la transhumància, l'economia complementària entre el món atlàntic i el mediterrani, les migracions econòmiques, polítiques, religioses...

En aquell conjunt, les relacions nord-sud són segurament més productives que les que segueixen el sentit est-oest. La continuïtat econòmica i comercial reforça l'eix pla-muntanya-pla per sobre de l'eix de relacions entre valls veïnes. Això explicaria en part la coincidència parcial entre la línia divisòria català occidental-català oriental amb la del gascó-lleuadocià.

JORDI SUÏLS (Universitat de Lleida)

RAMON SISTAC (Universitat de Lleida)

GEMMA RIGAU (Universitat Autònoma de Barcelona)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALIBÈRT 1966: Loïs Alibèrt, *Dictionnaire Occitan-Français selon les parlers languedociens*, Tolosa de Llenguadoc, Institut d'Estudis Occitans.
- ALLIÈRES 1989: Jacques Allières, «Semelhanças e diferéncias entre los sistemas verbals occitan e catalan», dins *Actes del Vuitè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 87-98.
- ALONSO/SUÏLS 1998: Helena Alonso/Jordi Suïls, «La no concordança dels verbs intransitius en català nord-occidental», *Cahiers d'Études Romanes*, 10, 5-24.
- ALTURO 1995: Núria Alturo, «La variació d'*haber* en català nord-occidental», dins M. Teresa Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, PPU.
- COLÓN 1978: Germà Colón, «Occitan et catalan: nécessité d'une étude réciproque. À propos de l'ancien provençal *marves*, catalan *marvés*», dins *Mélanges de philologie et de littératures romanes offerts à Jeanne Wabelet-Willem*, Liège, Marche Romane, 43-78.
- COROMINES 1976: Joan Coromines, «El parlar de Cardós i Vall Ferrera», dins *Entre dos llenguatges*, vol. II, Barcelona, Curial, 29-67.
- COROMINES 1990: Joan Coromines, *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, Barcelona, Curial.
- GARGALLO 1989: José Enrique Gargallo, «Continuïtat del gascó 'alavez' a l'Alt Aragó i a la zona fronterera catalano-aragonesa: 'alavez' i 'alavegada'», dins *Actes del Vuitè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 123-139.
- GIRALT 1999: Javier Giral, «Una mostra de la transició dialectal catalanoaragonesa: els parlars de la Llitera», *Caplletra*, 26, 67-90.
- IORDAN/MANOLIU 1972: Iorgu Iordan/Maria Manoliu, *Manual de lingüística romànica*, Madrid, Gredos.
- MARTÍNEZ ARRIETA/SUMIEN 2006: Sebastián Martínez Arrieta/Domergue Sumien, «Els lligams entre català i occità: alguns problemes de representació, descripció i estandardització», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/LII. Miscel·lània Joan Veny 8*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 111-140.

- PÉREZ SALDANYA 1998: Manuel Pérez Saldanya, *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, U. de València.
- RIGAU 1984: Gemma Rigau, «De com *si* no és conjunció i d'altres elements interrogatius», *Estudis Gramaticals / Working Papers in Linguistics*, 1, 249-278.
- RIGAU 1998: Gemma Rigau, «La variació sintàctica: uniformitat en la diversitat», *Caplletra*, 25, 63-82.
- RIGAU 1999a: Gemma Rigau, «Los predicados impersonales relativos en las lenguas románicas», *Revista Española de Lingüística*, 29, 2, 317-355.
- RIGAU 1999b: Gemma Rigau, «Relativized Impersonality: Deontic Sentences in Catalan», dins E. Treviño & J. Lema (eds.), *Semantic Issues in Romance Syntax*, Amsterdam, John Benjamins, 193-230.
- RIGAU/SUÏLS (en preparació): Gemma Rigau/Jordi Suïls, «Double-filled COMP in Occitan and Catalan Dialects of the Central Pyrenees: the Case of *se+qu-* Constructions».
- ROHLFS 1977 [1a ed. 1935]: Gerhard Rohlfs, *Le gascon: études de philologie pyrénéenne*, Tübingen/Pau, Niemeyer/Marrimpouey.
- SARRIEU 1908: Bernat Sarrieu, *Pirena*, Sarthe, Banhères de Luishon.
- SAURA 2003: José Antonio Saura, *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Saragosa, Institución «Fernando el Católico»/Gara d'Edicions.
- SISTAC 1993: Ramon Sistac, *El ribagorçà a l'alta Llitera. Els parlars de la vall de la sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SOLÀ 1987: Joan Solà, *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- VENY 1980: Joan Veny, «Sobre els occitanismes del rossellonès», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Andorra, 1-6 d'octubre 1979), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 442-494.
- VENY 1982: Joan Veny, *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*, Palma, Moll.
- WINKELMANN/EGERT 1986: Otto Winkelmann/Gerhard Egert, «¿Unidad lingüística pirenaica? Una comparación entre el benasqués y el aranés», *Rolde. Revista de cultura aragonesa*, 37, 19-25.